

VALORILE UNIVERSALE ÎN CONTEXTUL DUBLULUI REGIM TOTALITAR DIN REPU- BLICA SOVIETICĂ BELARUS, REFLECTATE ÎN OBELISCU DE V. BÂKOV

Lect. univ. dr. Olga GRĂDINARU

*Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, Romania
Facultatea de Studii Economice și Gestiunea Afacerilor,
Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare în Afaceri
olga.gradinaru@econ.ubbcluj.ro*

ABSTRACT: *Universal Values in the Double Totalitarian Regime of the Soviet Belarusian Republic, Reflected in The Obelisk by V. Bykov.*

The article reveals the dilemmatic heroism of a Belarusian teacher under the Nazi occupation, posing the core questions of the Soviet war prose regarding the heroic deed (*podvig*) in war, heroism and heroization. Deeply concerned with universal values, teacher Ales Moroz from Bykov's story *The Obelisk* disregarded the Soviet curriculum and focused on imbuing his pupils with different principles and moral standards. Moreover, his dedication to his pupils extended during the Nazi occupation when he decided to reopen the school and, in an unfortunate series of events, chose to die alongside his pupils, nevertheless saving one of them.

Keywords: *Soviet war prose, Bykov, universal values, education under Nazi occupation, dilemmatic heroism*

Introducere

Participant la război în luptele din Ucraina, Ungaria și Austria, scriitorul format în tranșeele de război, Vasil Bâkov, a devenit preocupat de dubla relaționare a combatantului sovietic – cea conflictuală cu forțele fasciste și cea morală din diversele situații – de pe front, din spital, din spatele liniei frontului. Miza scriiturii lui Bâkov vizează valorile morale ale tematicii războiului, abordează problematica standardelor etico-morale în situațiile-li-

mită din război și modalitățile de interpretare axiologică în perioada războiului și după încheierea acestuia. În viziunea lui Bâkov, „problema alegerii” este tratată ca fiind cea mai importantă dintre problemele morale, fiind mai pregnantă în perioada războiului: „Adesea întreaga esență omenească depinde de această alegere, deși aceasta se realizează de fiecare dată diferit. Sunt atras de aceasta, deoarece oferă posibilitatea de a studia nu războiul însuși, ci posibilitățile spiritului uman dezvăluite în război”¹.

Stringența problematicii etice umaniste este coordonată definitorie a operei lui V. Bâkov fie că ne referim la debutul său – *Moartea unui om* (*Smert` cheloveka*, 1955) – fie la *A treia rachetă* (*Tret` a raketa*, apărută în limba rusă în 1962 și distinsă cu premiul republican „Iakub Koles”), renumitele nuvele *Sotnikov* (1970), *Obeliscul*² (*Obelisk*, 1972) sau romanul *Morții nu simt durerea* (*Mertvym ne bol`no*, 1965). Această stringență nu suportă amânare sau anulare, impunându-se ca imperativ în împrejurările zilnice de război, cu situații puțin vizitate de scriitorii sovietici ai prozei de război din primul val.

Deși opera lui Bâkov a fost încadrată de critica sovietică a vremii în aceeași categorie cu alte scrieri mult mai comode și servile sistemului propagandistic, aceasta pune altfel de probleme, chestionând normele și valorile consacrate ale moralei comuniste și reușind să problematizeze aspecte contradictorii și controversate cu privire la caracterul uman în război, ceea ce a fost prezentat de critica vremii ca fiind substanța etico-morală a cetățeanului și a combatantului sovietic. Totuși, proza lui Vasil Bâkov aduce în prim plan statutul de trădător (metodă numită de criticul Igor Dedkov „ai săi contra ai săi”³), construindu-și, în principal, scriitura pe opoziții caracterologice din cadrul aceleiași categorii (oameni sovietici, comuniști, cetățeni ai aceleiași țări), pe antiteze caracterologice în baza unor situații-limită similare. Acestea sunt inovații în tabloul evoluției tematicii celui de-al Doilea Război Mondial în cadrul literaturii sovietice, inovații posibile doar după epoca stalinistă și „dezghețul” literar din 1954. Mutarea accentului de pe marele conflict al războiului pe micile conflicte din cadrul aceleiași tabere

1 V. Bâkov, *Literaturnaia gazeta* nr. 7, 19 februarie 1975, p. 13 (trad. n.).

2 Nuvelele *Obeliscul* și *A supraviețui până la răsărit* (*Dozhit` do rassveta*, 1972) au fost premiate cu „Premiul de Stat al URSS” în 1974. Scriitorului i s-a decernat premiul rusesc *Triumf* în 2002, iar mai multe nuvele ale sale au fost ecranizate.

3 I. Dedkov, *Vasil` Bykov: Povest` o cheloveke kotoryi vystoial* [*Vasil Bâkov: Povestea omului care a rezistat*]. Moskva, *Sovetskii pisatel`*, 1990, pp. 234-294.

stârnește reacții nefavorabile în rândul unor critici sovietici, care consideră artificiale și inflamate aceste tensiuni⁴.

Vasil Bâkov era susținătorul ideii că experiența de război este unică și necesară unui scriitor al prozei de război⁵, idee îmbrățișată și de alți foști combatanți care au devenit scriitori, numiți *okopniki* de către critica sovietică. Acest val în proza de război este reprezentat de luptători-scriitori, precum Iuri Bondarev, Grigori Baklanov, Vladimir Bogomolov, Emmanuil Kazakevici. Generația acestor scriitori a redus războiul la subiectul indezirabil al supraviețuirii, la registrul ordinarului, cu detaliile dizgrațioase și dez-eroizante ale combatantului și tranșeelor, propunând o versiune anti-tetică față de cea stalinistă a războiului, o memorie personalizată și literaturizată a celui de-al Doilea Război Mondial⁶.

Nuvela *Sotnikov* ocupă un loc deosebit în evoluția prozei bâkoviene, căci, conform observațiilor lui Ales Adamovici, marchează trecerea de la o etapă scriitoricească la alta prin „aparitia unei note morale profunde și o focalizare morală ceva mai matură”⁷. Concepția nuvelei se aseamănă cu *Obeliscul*, căci are în vizor reliefaarea corespondențelor dintre personaje și circumstanțele de război, precum și motivul morții nedrepte⁸, a problematicei eroismului veritabil și discutabil⁹. Scriitorul explorează problematica alegerii morale, a relației dintre autocunoaștere și liber arbitru în condițiile ocupației fasciste, creionând imaginea trădătorului, specifică operei sale. *Sotnikov*, intelectualul din nuvela omonimă, este construit în aceeași manieră ca Moroz, personajul principal din nuvela *Obeliscul*; trăsăturile definitorii a acestora sunt conștientizarea exacerbată a circumstanțelor și a propriei vinovății în destinul tragic al altor personaje. *Obeliscul* prezintă o

4 I. Kuz`menko, *Sovetskaiia literatura: vcera, segodnia, zavtra* [Literatura sovietică: ieri, astăzi, mâine], Moskva, *Sovetskii pisatel`*, 1984, p. 346.

5 V. Petelin, *Rodnye sud'by* [Destine înrudite], p. 347. Aceeași idee a fost expusă de criticul V. Alexandrov: „Există o asemenea perspectivă: cei, care vor scrie despre război nu scriu acum, ei luptă” – *Ibidem*, p. 154 (trad. n.).

6 E. Dobrenko, M. Balina (coord.), *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature*. New York, Cambridge University Press, 2011, p. 156.

7 *Apud* V. Oskotski, *Predislovie* în V. Bâkov, *Sotnikov*. Moskva, *Detskaia literatura*, 1982, p. 8 (trad. n.).

8 *Apud* I. Zolotusski, *Bykov protiv Bykova*. În *Literaturnoe obozrenie*, nr. 12, 1978, în I. Dedkov, *op. cit.*, p. 255, 261.

9 V. A. Kovaliov (coord.), *Russkaia sovetskaia literatura*. Moskva, *Prosveshchenie*, 1989, ed. 11, p. 310.

viziune îngustă asupra războiului, fructificând motive prezente în opera de debut a scriitorului – *Moartea unui om (Smert` celoveka)*¹⁰.

Obeliscul (1972) este singura nuvelă a lui V. Bâkov în care se întrepătrund trei timpuri – prezent (după război), cel dinaintea războiului și din perioada războiului, timpul de pace de după război făcând loc celui din perioada războiului, evenimentelor tragice ce trebuie eroizate pentru a nu fi uitate, trebuie rostite, amintite și strigate, așa cum oferă soluția vocea narativă a lui Tkaciuk. Cei douăzeci de ani de după război sunt doar menționați, iar perioada acelor evenimente nefaste din satul Selțo este descrisă detaliat după prezentarea învățătorului Ales Moroz dinaintea războiului, pregătind astfel terenul pentru eroizarea personajului și problematizarea eroicului. Faptele războiului sunt relatate în nuvelă conform logicii „istoriei de drumeție”, acestea fiind de un dramatism estompat datorită distanței temporale. Tkaciuk, cel de-al doilea narator, consideră necesar să rostească verdictul cu privire la unele evenimente din perioada războiului și cu privire la caracterul lui Moroz, care necesită să i se facă dreptate și să i se acorde o justificare eroizatoare. Complexitatea construcției narative și a argumentelor de natură etico-morală, creionarea unei perspective psihologice asupra războiului ne-au determinat să analizăm această nuvelă, dată fiind și problematica rolului fundamental al profesorului în perioada unui dublu regim totalitar – cel sovietic și cel proaspăt instaurat de către ocupația nazistă.

Reprezentarea războiului

În *Obeliscul*, suntem introduși în atmosfera de război treptat datorită structurii de narațiune în narațiune. Lectorul are impresia de pătrundere graduală în acea atmosferă, în cercuri concentrice, tot mai aproape de miezul evenimentelor și de dilema morală a istorisirii. Nuvela debutează cu vestea morții lui Miklașevici, învățătorul din Selțo și decizia naratorului de a merge la înmormântare, deși abia îl cunoștea pe Miklașevici, știind doar din auzite că acesta „suferise o tragedie în timpul războiului și a scăpase ca prin minune”¹¹. Cititorul află tot mai multe despre Miklașevici și apoi despre problema spinoasă ce îl preocupa pe măsură ce află naratorul: întâi câteva

10 Cf. A. Bociarov, *Voprosy literatury*, nr. 11, 1976, p. 236.

11 *Ibidem*, p. 153.

aspecte de la Pavel Miklașevici (faptul că acea chestiune viza istoria războiului dus de partizani în Grodnenscina, în care a fost oarecum implicat Pavel ca adolescent, război în urma căruia colegii săi au fost executați de nemți în 1942 și în memoria cărora se înălța în Selțo datorită lui Pavel un obelisc), apoi tot mai multe informații parvin de la al doilea narator, Tkaciuk.

Masa de la înmormântarea lui Miklașevici este spațiul în care este amintit războiul drept cauză a bolii și a morții premature a acestuia: „Dacă n-ar fi fost războiul dezlănțuit de fascismul german, care a adus poporului nostru atâtea nenorociri [...]”¹² Odată cu amintirea războiului Tkaciuk amintește despre Moroz, fapt care stârnește un șir de reacții și neînțelegeri. Istorisirea celui de-al doilea narator (Timofei Tkaciuk) - evocarea momentelor dinaintea războiului și a împrejurărilor în care Tkaciuk l-a cunoscut pe Ales Moroz – începe odată cu întoarcerea spre oraș a celor doi naratori. Acest Moroz fusese „durerea” lui Tkaciuk și Miklașevici, rămânând pe „conștiința amândurora”¹³, însă Tkaciuk se grăbi să adauge că Miklașevici a reușit să aducă adevărul la suprafață¹⁴.

Atmosfera dinaintea războiului în regiunea belarusă a satului Selțo este zăgăzită de către Tkaciuk din perspectiva funcționarului public sovietic care dorea instaurarea rapidă și eficientă a normelor didactice și pedagogice sovietice. Cititorul și primul narator deopotrivă află despre împrejurările deschiderii unei școli în sat (după fuga la români, din câte se pare, a panului Gabrus¹⁵), despre reclamațiile aduse lui Moroz de către o pani poloneză în vârstă referitoare la disciplina și programa de studiu a elevilor. Acestea au fost împrejurările în care Timofei Tkaciuk l-a cunoscut pe Moroz în Selțo. Un alt incident îl făcu pe învățător iubit de toți sătenii și de alți țărani din regiune – unul dintre elevi „pângărise altarul din biserică”¹⁶, ceea ce generează câteva reacții negative, iar Moroz preluă vina pentru fapta elevului său.

Tragedia războiului și mai ales a ocupației fasciste a regiunii a treia zi după începerea războiului este redată de narator prin interjecții și reflecții asupra situației dificile în care se aflau cei ce reprezentau puterea sovietică, spre deosebire de localnicii obișnuiți cu schimbările de regim: „în decursul

12 *Ibidem*, p. 158.

13 *Ibidem*, p. 163.

14 *Ibidem*, p. 164.

15 *Ibidem*, p. 166.

16 *Ibidem*, p. 181.

unei generații avea loc al treilea schimb de regim”¹⁷. Funcționarii publici și membrii de partid păreau să fi plecat spre Minsk, deși se zvonea că drumul fusese ocupat deja de nemți. Naratorul redă atmosfera de angoasă și nesigură din acea perioadă când, împreună cu doi profesori și un instructor au mers pe jos, ocolind drumurile principale și trecând prin situații primejdioase. Unul din ei fusese rănit, iar orașul Minsk părea să fie ocupat de nemți, astfel că toți decid să se întoarcă în regiunea cunoscută de ei și la oamenii pe care-i cunoșteau.

În acest context este dezvăluită coordonata relațională a oamenilor în război, în speță a localnicilor pe care credeau că îi cunoșteau. Majoritatea cunoștințelor devin loiali noii ordini, instaurate de nemți, așa cum devine evident din replica lui Vasili Usoleț pentru cei patru fugari: „S-a terminat aici cu puterea voastră!”¹⁸, închizându-le ușa în nas.

Totuși, o bătrână necunoscută îi adăpostește la ea și are grijă de ei; camaradul rănit moare după o săptămână și este înmormântat noaptea la marginea cimitirului. În următoarea săptămână Tkaciuk ia legătura cu partizanii, căci „niciun război de pe la noi nu se lipsea de partizani”¹⁹. Treizeci de partizani, foști luptători bolșevici, sunt conduși de maiorul Selezniiov, care moare în 1942 aproape de Diatlov, rănit în piept de un glonte răzleț. După moartea lui Selezniiov, Tkaciuk devine conducătorul unui detașament de partizani.

Viața partizanilor în perioada războiului se desfășoară în pădure, la gropile Lupilor, în zona mlăștinoasă, iar după 1943 partizanii se mută în pădure, în bordeiele de pământ. Activitatea partizanilor constă în stabilirea legăturilor cu cei care rămâneau loiali puterii sovietice în sate; deși exista pericolul să fie recunoscuți de trădători, partizanii își îndeplinesc îndatoririle.

O altă familie de polonezi îi ajută pe partizani, prevenindu-i despre trădarea ajutorului de procuror și a altor localnici și furnizând informații despre activitatea lui Moroz la școală. Tkaciuk consideră activitatea învățătorului parte din ceea ce numește generic „metamorfoză”²⁰ și presupune trădare. Cei doi ani petrecuți înainte de război în regiunea belarusă par inutili în fața unor vești atât de descurajante. Totuși, Tkaciuk decide să-l

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*, p. 185.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*, p. 187.

viziteze pe Moroz și, în caz de trădare, să folosească grenada, căci alte arme nu avea. Discuția precaută care urmă îl convinge pe Tkaciuk de loialitatea învățătorului. Faptul că Moroz este atât de respectat de localnici constituie un avantaj extraordinar în mersul războiului, căci cineva îi aduce învățătorului un radio, cu ajutorul căruia scrie buletine informative și le distribuie în regiune, inclusiv partizanilor în pădure.

Categoria trădătorilor este bine reprezentată în povestire prin prezența a doi localnici implicați în poliția din sat – Lavcenea Vladimir, cel care îl avertiză pe Moroz că urma să fie arestat, și cel numit Cain, căci adusesese multe necazuri oamenilor²¹. Tkaciuk meditează asupra acestor cazuri, îndeosebi asupra lui Cain:

Până la război trăia cu taică-său într-un cătun, era tânăr, necăsătorit – flăcău ca toți flăcăii. Parcă nimeni nu putea spune ceva rău despre el, cel de până la război, dar au venit nemții și omul s-a schimbat. Probabil în unele condiții iese la iveală o parte de caracter, iar în altele – alta. De aceea fiecare perioadă are eroii săi. și în acest Cain era tănuțit ceva josnic până la război; și dacă nu venea necazul acesta, poate că nici nu ieșea nimic la suprafață. I-a slugărit cu râvnă pe nemți. Multe a făcut cu mâinile lui: toamna i-a împușcat pe comandanții răniți; i-a urmărit pe cei patru răniți, care se ascundeau în pădure și despre care localnicii știau, dar tăceau – le-a găsit bordeiul și într-o noapte i-a omorât pe toți cu ajutorul prietenilor lui.

Cain a dat foc gospodăriei lui Kriștofovici, omul nostru de legătură. Kriștofovici reuși să se ascundă, dar ceilalți – părinții lui, nevasta și copiii – au fost împușcați cu toții. Își bătea joc de evreii din oraș, organiza razii.²²

Naratorul menționează despre Cain că a dispărut în vara anului 1944: fie a fost împușcat, fie trăiește și acum în Occident, căci „cei ca el nici în foc nu ard, nici în apă nu se-neacă”²³. Activitatea polițiștilor presupunea menținerea ordinii în regiune, obținerea informațiilor despre activitatea suspectă a localnicilor, a partizanilor și reprimarea oricăror activități de rezistență. Tkaciuk relatează despre prima perioadă a ocupației fasciste ca fiind cea mai cutezătoare, plină de jafuri și dezmaț, din care nu lipsea Cain.

Alți trădători, cei care furnizau informații despre locația sau activitatea partizanilor, erau priviți cu respect de către ocupanții fasciști, însă disprețuiți de partizani. Un bătrân – Bohan - care părea a fi loial ocupanților,

21 *Ibidem*, p. 196.

22 *Ibidem*, pp. 196-197.

23 *Ibidem*, p. 197.

dar furniza informații partizanilor, este chemat de autoritățile germane la oraș și nu se mai întoarce, fiind, desigur, executat de aceștia²⁴. Una dintre persoanele de legătură a partizanilor, Maria Kozuhina, este rănită în război, însă supraviețuiește și lucrează în Grodno²⁵.

Activitatea lui Moroz părea să fi ridicat suspiciuni, astfel că poliția vine la școală înainte de venirea primăverii pentru a percheziționa toți elevii și a-l interoga pe învățător, ceea ce trezește mânia elevilor, în special a celui mai mare dintre ei, Kolea Borodici. Acesta are ideea de a se răzbuna pe Cain, idee respinsă de învățător. Totuși, ideea pare atrăgătoare pentru elevii dornici de a se implica în vreun fel în cursul evenimentelor, astfel că aceștia decid să acționeze fără știrea lui Moroz. Cunoscând programul și obiceiurile lui Cain, care-și petrecea nopțile într-un sat din apropiere și trecea peste un pod cu mașina, șapte dintre elevi taie din bârnele podului, dar doi așteaptă, copilărește, pentru a vedea rezultatul. Doar un neamț moare, iar ceilalți observă figura unui copilandru fugind, ceea ce e suficient pentru a aresta până seara grupul de băieți implicați, dintre care cel mai mare, Borodici, avea optsprezece ani, iar Miklașevici doar cincisprezece. Arestarea rapidă a grupului de băieți implicați este explicată de Tkaciuk simplu: aceasta era strategia nemților – să aresteze grupuri de prieteni sau cunoștințe și să-i execute pe toți – vinovați și nevinovați deopotrivă – după îndelungi bătăi și interogări²⁶.

Rețeaua de partizani din apropierea satului Selțo are câteva persoane de legătură cu permisiunea să intre în tabără doar în cazuri extreme, iar pentru buletine informative și alte vești e folosită scorbura unui copac la o distanță considerabilă. Uliana, una dintre persoanele de legătură, e rugată de mamele a doi băieți arestați, să anunțe în tabăra partizanilor despre ultimatumul nemților: Moroz să se predea ca elevii să fie eliberați²⁷. Apariția Ulianei la partizani trezește suspiciunea maiorului și acesta rostește verdictul: Uliana și Moroz să nu părăsească tabăra, căci aceasta însemna sinucidere. Relația dintre Tkaciuk și Moroz în cele trei zile petrecute de Moroz în tabăra partizanilor se dovedește strânsă, căci după plecarea surprinzătoare a învățătorului numit de maior „idiot calic”, Tkaciuk garantează²⁸, fără do-

24 *Ibidem*, p. 214.

25 *Ibidem*, pp. 205-206.

26 *Ibidem*, pp. 200, 204.

27 *Ibidem*, pp. 206-207.

28 *Ibidem*, pp. 210-211.

vezi și explicații, că Moroz nu va trăda locația lor. Acest incident al apariției și dispariției lui Moroz aduce tensiuni între maiorul Selezniiov și Tkaciuk, însă toți au încredere în spusele lui Tkaciuk, așa că își asigură doar o pază mai mare în decursul următoarei săptămâni.

Situația elevilor și a lui Moroz nu poate fi schimbată de prezența partizanilor în zonă, căci aceștia nu au suficiente arme și muniții și nici numărul lor nu e suficient pentru a ataca polițiștii și a elibera pe cei arestați. Timofei Tkaciuk își exprimă regretul de a nu fi reușit să discute cu Moroz înainte de plecarea acestuia din tabăra partizanilor; amânase și datorită unui alt eveniment tragic – moartea unui camarad și pregătirile de înmormântare²⁹. Acea înmormântare a lui Pekușev fusese singura emoționantă și organizată aproape ca în vremurile de pace: cu o groapă adânc săpată, discursuri și emoții³⁰, căci, conform relatărilor lui Tkaciuk, restul fuseseră înmormântați la repezeală, în gropi comune sau acoperiți cu frunze, fără niciun semn distinctiv³¹.

Decizia lui Moroz lasă câteva urme în actele vremii, care au umbrat noblețea faptei sale și au contribuit la uitarea, neglijarea acestei morți eroice în război. Primul act fu cel scris de Cain (Gagun Fiodor) cum că „în aprilie a anului 1942 detașamentul de polițiști a arestat căpetenia unei bande de partizani din localitate - Ales Moroz”³², „minciună nerușinată”, confirmată în mod indirect de către partizani în dosarele din acea perioadă³³. Kuznețov, Selezniiov și Tkaciuk urmau să trimită date despre cei răniți și uciși, astfel că se discuta despre mențiunea sau trecerea sub tăcere asupra situației cu Moroz. În actele partizanilor apărea că Moroz a fost capturat, ceea ce generează multe neînțelegeri și complicații pentru reabilitarea numelui învățătorului și adăugarea numelui său pe obeliscul din Selțo.

Tkaciuk-naratorul menționează că unele evenimente i-au fost mărturisite de Moroz sau Miklașevici însuși, cum ar fi ideea răzbunării pe Cain, isprava de la pod, zilele de arest, bătăile, discuțiile cu Moroz și ultimul drum, precum și fuga lui Pavel. Alte aspecte – găsirea lui Pavel în șanț aproape mort de către bătrâna la care stătea Moroz, îngrijirea dată de tatăl său în perioada războiului – sunt preluate din mărturiile altor oameni im-

29 *Ibidem*, p. 209.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*, p. 210.

32 *Ibidem*, p. 216.

33 *Ibidem*.

plicați în recuperarea lui Pavlik Miklașevici. Aceste mărturii sunt semnala-te de către Tkaciuk cu fraze: „Ce a urmat, mi-a povestit Miklașevici însuși, așa că putem considera că e purul adevăr”³⁴; „Oamenii povesteau ce a fost apoi – probabil au auzit de la polițiști...”³⁵.

Cruzimea nemților și a trădătorilor locali este prezentată în episodul tentativei de evadare a lui Pavel din convoiul de condamnați, condus spre oraș, și în pasajul în care este relatată soarta învățătorului și a elevilor săi. După ce e împușcat în spate în timp ce fuge, Pavlik se prăbușește la pământ și e târât înapoi:

*[...] Cămașa la piept îi era udă de sânge, capul îi atârna, nu mișca deloc și arăta ca mort. L-au târât, l-au aruncat în noroi și s-au întors spre Moroz. Îl bătură atât de tare, încât nici Ales Ivanovici nu se mai ridica. N-au îndrăznit să-l omoare, căci învățătorul trebuia dus viu în oraș, și doi polițiști s-au oferit să-l ducă. După ce îi așezară din nou pe condamnați, Cain se apropie de Pavlik, îl întoarse cu cizma cu fața în sus și văzu că-i mort. Pentru siguranță îl mai lovi cu patul armei în cap și-l împinse în șanțul cu apă de la marginea drumului.*³⁶

*[...] Pe cei șase îi duseră în oraș și-i mai ținură acolo vreo cinci zile. Îi torturaseră, de nu-i mai puteai recunoaște. Într-o duminică, chiar în prima zi de Paști, i-au spânzurat. Pe un stâlp de telefon fixară o bârnă, astfel încât părea un fel de cruce de care spânzurară câte trei suflete la fiecare capăt. Mai întâi pe Moroz și Borodici, apoi pe ceilalți, de-o parte și de alta. Pentru echilibru. Acolo au rămas pentru câteva zile. Apoi i-au îngropat într-o carieră, după fabrica de cărămizi.*³⁷

În ceea ce privește reprezentarea spațială a războiului, menționăm doar descrierile fugitive ale satului Selșo și a taberei partizanilor în perioada desfășurării evenimentelor în care au fost implicați elevii și învățătorul Ales. Doar câteva confruntări sunt amintite sau doar rezultatul acestora – gropile comune de înmormântare, execuția unei trădătoare, moartea maiorului sau a lui Pekușev – fără detalii despre acțiunile armate ale partizanilor sau împrejurările de retragere a nemților, dat fiind faptul că pretextul și miza istorisirii lui Tkaciuk era „fapta eroică a lui Moroz” și imperativul restabilirii numelui acestuia. Moartea altor personaje amintite contribuie

34 *Ibidem*, p. 198.

35 *Ibidem*, p. 186.

36 *Ibidem*, p. 219.

37 *Ibidem*, p. 220.

doar la creionarea contextului de război și la sublinierea caracterului eroic, fără a ține cont de ceea ce Tkaciuk numește „calcul pragmatic” (adică numărul nemților omorâți). Spațiul în care este situată tabăra partizanilor nu prezintă importanță din perspectiva descriptivă sau narativă; contează doar rolul acestuia în desfășurarea acțiunii. Ba mai mult, războiul însuși îi oferă scriitorului ocazia de a sonda posibilitățile sufletului omenesc în condițiile de criză, de a reliefa contradicția dintre retorica sovietică a simțului datoriei, eroismului și reprezentarea veridică a acestora.³⁸

Concluzii preliminare

Defocalizarea de pe ceea ce critica sovietică considera „conflictul principal și cel mai important al deceniului – capitalismul împotriva socialismului, burghezia împotriva proletariatului” – și „înlocuirea cu reprezentările «obiective» ale «adevărului de tranșee»”³⁹ contribuie la receptarea rezervată a prozei bâkoviene în epoca sovietică. Dezamăgiți de proza lui Bâkov, unii critici sovietici îl acuză de lipsa „generalizărilor sintetizatoare la scară mare”, invitând la „restaurarea adevărului autentic al evenimentelor”⁴⁰ și generând un conflict între „războiul și adevărul la scară mare” și „războiul și adevărul la scară mică”. Am reliefat că miza scriitorului pare a fi simpla „dezvăluire a omului în război, a omului în general și a războiului ca o stare specială, anormală și nefirească a vieții”⁴¹, spre deosebire de reliefa rolului partidului în mișcarea de rezistență a tinerilor din Krasnodon (în cazul lui Fadeev) și zugrăvirea statutului special de cetățean al Țării Sovietelor în cazul recuperării unui invalid de război (în nuvela lui Polevoi).

Lipsa perspectivei ideologizante asupra evenimentelor este vizibilă și, deși suferind de o ușoară schematizare (în parte datorată dimensiunilor reduse ale nuvelei, în parte datorată acestei structuri de poveste în poveste), construcția personajului principal, Moroz, poate fi considerată marginală față de categoria personajului pozitiv. Am evidențiat faptul că poziția sa

38 Apud I. Bondarev, V. Bâkov, M. Kuznețov, *Pocemu i segodnia my pishem o voine? – Literaturnaia gazeta*, 1975, 19 februarie în A. Șagalov, *Siloi dolga i sovesti [Puterea datoriei și conștiinței]*. 1988, pp. 107-108.

39 Apud G. Petelin, *Razdumia nad metodom i stilem. [Considerații referitoare la metodă și stil]*, în *Don*, nr.8, 1966, p.167 în I. Dedkov, *op. cit.*, p. 90.

40 Apud G. Brovman, *Znamia*. nr. 3, 1969, p. 223 în I. Dedkov, *op. cit.*, p. 91.

41 *Ibidem*, p. 87.

de colaborator cu ocupații în perioada războiului, fuga de arest în primă instanță și apoi predarea benevolă în mâinile dușmanului sunt aspecte ce-l distanțează de statutul personajului pozitiv consacrat de câteva decenii în literatura sovietică. Am putea susține că paradigma invalidului eroic suferă o mutație în *Obeliscul*: lui Ales Moroz îi este conferit, după câteva decenii de discuții controversate, statutul de erou; învățătorul nu este bărbatul exemplar stalinist și eroismul său nu este evident, ci discutabil (asemeni eroului principal din *Povestea unui om adevărat*). Considerăm că eroul contestat bâkovian nu poate fi așezat alături de personajele, construite în baza discursului stalinist ce demonta ideea unei masculinități intacte (Stalin era singura expresie pleneră și totală a masculinității⁴²), în timp ce imaginea trupurilor masculine vătămate, ciunite, mutilate trimite spre noțiunea sacrificiului și supunerii. Așa-numita „fantezie a virilității extravagante staliniste”, în dorința de a crea noul om sovietic, este deconstruită în nuvela analizată prin acțiunile contestate ale lui Moroz – insubordonarea față de programa școlară sovietică, față de decizia procurorului în ceea ce viza viața lui Pavel, elevul abuzat de tată, decizia controversată de a colabora cu nemții pentru a redeschide școala din sat și nesupunerea față de ordinul comandantului partizanilor (decizia de a se întoarce alături de elevii săi arestați, cu prețul vieții). Spre deosebire de eroii din perioada stalinistă, dornici de a fi parte a unui sistem ce îi consideră inutili (vezi cazul lui Pavel Korciaghin și Alexei Meresiev), Ales ia decizii ce contravin normelor sociale și sistemului, ceea ce este incompatibil cu cerințele obedienței staliniste.

Caracterul polemic al nuvelei *Obeliscul* poate fi rezultatul refuzului scriitoricesc de a reprezenta temele consacrate ale prozei sovietice de război – patria, poporul, libertatea⁴³, dreptatea⁴⁴, – noțiuni abstracte pentru combatantul din tranșeele de război. Aceste noțiuni sunt considerate inutile și chestionabile pentru personajele bâkoviene ce duc o altfel de luptă dincolo de linia frontului, asemeni lui Moroz care continua să-și educe copiii pentru a nu sfârși „dezumanizați”. Eroicul la Bâkov este în strânsă conexiune cu moartea și aspectele acestui eroism sunt discutate aprins și două decenii

42 Cf. L. Kaganovsky, *op. cit.*, p. 146.

43 Ioan-Gheorghe Rotaru, “A look at how the concept of human rights has evolved over time”, în *Journal For Freedom of Conscience (Jurnalul Libertății de Conștiință)*, vol. 11, nr. 2 (2023), pp.825-874.

44 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp. 214-215.

după evenimentul-cheie. Acest tip de „faptă eroică”, lipsită însă de patosul eroic specific discursului artistic și critic sovietic, este reprezentat ca fiind firesc, obișnuit pentru vremea războiului și lipsit de aura lirico-romantică a lui A. Fadeev și de inconsistența patriotică a lui B. Polevoi.

Bibliografie:

- BÂKOV, V., *Literaturnaia gazeta*, nr. 7, 19 februarie 1975.
- BÂKOV, V., *Obeliscul*. Chișinău, Literatura artistică, 1977.
- BÂKOV, V., *Sotnikov*. Moskva, *Detskaia literatura*, 1982.
- BOCIAROV, A., *Voprosy literatury*, nr. 11, 1976.
- BONDAREV, I., V. Bâkov, M. Kuznețov, *Pocemu i segodnia my pishem o voine?* – *Literaturnaia gazeta*, 1975, 19 februarie.
- BROVMAN, G., *Znamia*, nr. 3, 1969.
- DEDKOV, I., *Vasil' Bykov: Povest' o cheloveke kotoryi vystoial* [Vasil Bâkov: Povestea omului care a rezistat]. Moskva: Sovetskii pisatel', 1990.
- DOBRENKO, E., M. Balina (coord.), *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature*. New York, Cambridge University Press, 2011.
- GRĂDINARU, O., *Războiul sovietic între idealizare și demitizare*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2018.
- KOVALIOV, V. A. (coord.), *Russkaia sovetskaia literatura*, ed. 11, Moskva, *Prosveshchenie*, 1989.
- KUZ' MENKO, I., *Sovetskaia literatura: vchera, segodnia, zavtra* [Literatura sovietică: ieri, astăzi, mâine]. Moskva, *Sovetskii pisatel'*, 1984.
- PETELIN, V., *Rodnye sud'by* [Destine înrudite], Moskva, *Sovremennik*, 1976.
- PETELIN, V., *Razdumia nad metodom i stilem*. [Considerații referitoare la metodă și stil], în *Don* nr.8, 1966.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, “A look at how the concept of human rights has evolved over time”, în *Journal For Freedom of Conscience (Jurnalul Libertății de Conștiință)*, vol 11, nr.2 (2023), pp. 825-874.
- ȘAGALOV, A., *Siloi dolga i sovesti* [Puterea datoriei și conștiinței], Moskva, Izd. DOSAAF SSSR, 1988.
- ZOLOTUSSKI, I., *Bykov protiv Bykova*, în *Literaturnoe obozrenie*, nr. 12, 1978.